

”Gammaldags Linoljefärg”

Linoljefärg har som vi redan noterat använts under mycket lång tid och har haft naturliga variationer både beroende på målarens kunskaper och erfarenhet som på geografiskt läge och tid.

Att tillverka linoljefärg är ett hantverk precis som t.ex. träbåtsbyggande både vad gäller själva färgens sammansättning samt appliceringen och slutresultatet är därför avhängigt utövarens förmåga att ”läsa” underlaget och komponera en behandling som stämmer med det önskade slutresultatet.

Tyvärr har denna del av yrkesmåleriet helt kommit i skymundan för de moderna kraven på korta produktionstider och låga kostnader vilket gjort att de flesta yrkesmålare inte längre behärskar de gamla teknikerna och därmed inte heller känner till grundförutsättningarna för förhållandet underlag-/materialval/slutresultat. Eftersom all färg idag tillverkas i färgfabriker färdig att använda direkt har man ju lagt över det ansvaret på fabrikanterna och slipper dessutom tidsödande egentillverkning och materialansvar.

Men all bekvämlighet har ett pris och i detta fallet innebär det att man tappat råvarukontrollen samt kunskapen om hur man blandar färg och är helt utelämnad till de stora färgjättarnas produktsortiment där utdelningen till aktieägarna många gånger verkar viktigare än kvalitén på det utlevererade. Jag har svårt att tänka mig att en seriös yrkesmålare skulle acceptera t.ex. färger för utomhusbruk som är spädda med ända upp till 70% lösningsmedel om dom visste om det.

Den linoljefärg som tillverkas idag är generellt anpassad för att tillverkas i större satser industriellt och har väldigt lite gemensamt med den gamla handgjorda. Linoljefärg lämpar sig dåligt för massproduktion bl.a. beroende på att den

tillverkas med linolja som huvudingrediens som ju är en naturprodukt med varierande egenskaper och kvalité.

För att kunna hantera detta problem och ändå massproducera linoljefärg var det mycket vanligt långt in på 1990-talet att man blandade alkydolja i linoljan för att s.a.s. stabilisera den och därmed kunna arbeta med ett standardrecept som inte behövde justeras varje gång man skulle köra en färgsats. Det var inte ovanligt att man använde enbart alkydolja om den hade ett fördelaktigare inköpspris. Nackdelen med detta var att alkydhartserna även tog bort de egenskaper som gör linoljefärgen unik och den tappade därför vätförmåga, elasticitet, erroderingsegenskaper samt skyddsförmågan försämrades kraftigt. Skillnaden mellan en "alkydförstärkt" linoljefärg och en alkydoljefärg blev försumbar och syntes mest i andelen torrhalt.

Alkydhartsen som råvara är seg som sirap och måste därför spädas för att vara brukbar. I och med att man använde lacknafta som spädningsmedel kom lösningsmedlen in även i linoljefärgsmåleriet på ett helt annat sätt än vad som tidigare varit fallet. Istället för att variera färgskiktens egenskaper efter behov som i det gamla måleriet tillverkades en "färdigfärgskvalité" som späddes med lösningsmedel i olika proportioner.

Visserligen var de gamla principerna för målning att man arbetade med en mager grundfärg för att sedan gå mot fetare och fetare lager ytterst. Men man byggde en mager färg som passade till underlaget – inte spädde en färdigfärg med lösningsmedel. Lösningsmedlen löser den feta linoljan och fördärvar både filmbildningsförmågan och vattenavvisningen. På det gamla sättet förändrade man färgfilmens egenskaper efter behov. Med lösningsmedel fördärvades färgen. Dessutom stämmer inte de gamla rekommendationerna med dagens byggmaterial eftersom vi övergivit fet, hyvlad fura för finsågad porös gran som kräver en fet grundfärg.

Att tillverka linoljefärg kräver mycket god råvarukännedom och många års erfarenhet av hur olika underlag fungerar ihop med olika färgblandningar. Trots detta är det många amatörer som lyckas blanda till linoljefärg till sina villor och fritidshus som står sig väl så bra i konkurrensen med moderna färger (vilket kanske säger mer om moderna färger än amatören som gör linoljefärg). Skall målningen utföras yrkesmässigt med allt vad det innebär ställer det helt andra krav på kvalité och kontroll. Det är få yrkesmålare som idag behärskar detta och

de flesta är självlärda under de sista 10-20 åren eller är så gamla att man har eller är på väg att avsluta sitt aktiva yrkes liv.

Eftersom det idag i princip inte finns några egentliga krav på linoljefärg (mer än att den skall innehålla linolja!) bör man om man skall försöka sätta upp någon form av baskrav, först försöka reda ut hur man arbetade förr i en normalqualität för att se vad som går att översätta till våra dagar.

Då mycket av linoljefärgstillverkningen hänger på vad färgen skall användas till är underlag och slutresultat styrande, men även linoljefärgens generella egenskaper påverkar hanteringen.

Ett recept på linoljefärg är bara aktuellt när det skrivs för ett visst underlag med utgångspunkt från de råvaror man har. Så har det alltid varit och det går därför inte att leta upp något gammalt från t.ex. 1872 och påstå att just det är ett recept på "äkta gammaldags linoljefärg" – oavsett hur känd målarmästaren som tillverkade färgen var eller hur bra den hållit. Ett recept på linoljefärg från 1972 är minst lika "äkta" om det är gjort av en erfaren yrkesman för ett speciellt ändamål eller underlag.

Det nedan beskrivna tillvägagångssättet är ett försök till en generalisering av hur man arbetade och tänkte vid utvändig fasadmålning under första halvan av 1900-talet. Beskrivningen är hämtad ur gamla böcker, samtal med äldre målare samt egen erfarenhet efter besiktningar och färgtillverkning för renovering av äldre fastigheter. Arbetsbeskrivningen stämmer också med Målarmästarnas gamla "Normalbestämmelser" från denna tid.

Den kan stå som grundmall för hur man bör arbeta även idag när man skall måla med linoljefärg. Själva färgerna anpassas efter vad dom skall användas till.

Normalbehandling av nyproducerad utvändig fasadpanel från 1900-1940.

Ända fram till 30-talet användes huvudsakligen hyvlat, tätvuxet furukärnvirke till klädselbräda.

Målningen fick här en mer estetisk än skyddande funktion.

Detta virke var så "fett" p.g.a. det höga kåd-/hartsinnehållet, att man ofta (av ren självbevarelsedrift) väntade några år med att måla det nybyggda huset för att träytan skulle lakas ur, så att man fick ett bättre fäste för linoljegrunden.

Om man hade för bråttom och målade på det färska virket direkt, fick man mycket kådgenomslag och färgen krakelerade på stora ytor.

På landsbygden hade man inget emot att vänta, men i stadsbebyggelse ville man snabbt få på färg för att huset inte skulle se chanserat ut, men var ju ändå tvungna att acceptera materialets egenskaper, varför man ofta lät måla huset med en blandning av t.ex. guldocker och linolja för att det skulle se träfärgat ut medan man väntade på att det skulle gå att måla.

Den mörka guldockerfärgen drog dessutom till sig värme som gjorde att kådan i virket lockades ut under väntetiden, vilket minskade de framtida problemen.

När det efter ett par år var dags att måla hade linoljan brutits ned och träet hade lakats ut något så det gick att få fäste för en grundfärg. Man tvättade av fasaden och skrapade bort den kåda som kommit fram.

Kvistar schellackerades om det fanns risk att de skulle fortsätta att läcka kåda. Schellackering utfördes nästan alltid om man skulle måla med mörka kulörer eftersom de mörka färgerna drar åt sig värme som smälter kådan

Grunderingen bestod ofta av en mager blandning av linolja och blyvitt, som om det var nödvändigt även kunde spädas med 5-10% 100%-ig Balsamterpentin för att göra blandningen ännu magrare så att man fick ett bättre fäste om virket fortfarande ansågs vara för fett.

Lösningsmedelstillsats var dock ovanligt i färger för utomhusbruk ända fram till 50-talet eftersom man ansåg att lösningsmedlet fördärvade linoljan¹.

Det var dessutom inte ovanligt att man spacklade ut håligheter och ojämnheter med oljespackel innan färdigstrykningen påbörjades. Att få detta utfört verkar dock ha varit en fråga om hur seriös och ambitiös den enskilde målaren var samt vad kunden var beredd att betala för arbetet.

På "finare" byggnader var det dock regel lång in på 1900-talet.

Mellanfärgen tillverkades av linolja/zinkvitt/pigment eller linolja/blyvitt/pigment beroende på kulör. Denna färgblandning byggdes halvfet för att ge ett gott fäste för färdigfärgen.

Färdigfärgen utgjordes av samma blandning som mellanfärgen, men med en tillsatts av 5-10% standolja eller hartsolja för att göra den motståndskraftigare mot nedbrytning av väder/vind och blev därmed det fetaste färgskiktet.

Den ovan beskrivna arbetsgången kan mycket väl utföras även idag om man bygger färger som tar hänsyn till dagens mycket porösare virke samt förlänger torktiderna mellan varje behandling med hänsyn till att vi inte längre använder blyvitt som ju hjälpte till att genomhärda färgfilmerna.

¹ Se t.ex. "Hantverkets bok - Måleri", samtliga upplagor under kapitlet "Allmänna anstrykningar".